

Proloog

Een trein snijdt door de nacht. In augustus wordt het nooit helemaal donker. Met enige moeite zijn de namen op de onverlichte stations nog te ontcijferen. Na maanden van droogte, waarin de bossen brandden als brandstapels, is de regen eindelijk gekomen. Nu druipt de wereld. De spookachtige beuken langs het spoor staan te rillen in hun mantel van vermoeide bladeren. Over de boshellingen storten beken omlaag. Ze dreigen de dorpen in het dal te overspoelen. De lucht is zwaar van hars, dood onkruid, mest. Wanneer de trein zich in een tunnel boort, lijkt het alsof hij elk moment te pletter kan slaan tegen het zwarte gat dat hem opslokt. Soms scheert hij langs een afgrond, en je zou zweren dat hij even aarzelt, alsof hij twijfelt of hij zal afwijken, of toch nog de moed vindt om door te gaan. Hij trekt een spoor van sinister licht door het landschap. Het is een nacht als alle zomernachten: tijdloos, vervlochten met alle andere nachten. Raven vliegen voor de trein uit. Hier gelooft men dat raven de zieners onder de vogels zijn. Zij weten waarheen de trein voert, en wat er later in de geschiedenis zal gebeuren.

Die nacht staat vlijmscherp in mijn geheugen gegrift. We reden helemaal vanuit de Lage Landen naar Griekenland, en na een paar zorgeloze dagen in een Venetiaans pension spoorden we met de nachttrein door Joegoslavië. Achteraf, nu, kan ik die op het eerste gezicht banale treinreis in een bredere context plaatsen. Ik zie het dunne streepje van onze route getekend op de lange tijdlijn van de geschiedenis, die zelf ook een reis is. Het was de eerste helft van de jaren tachtig. Kort voordien was Tito gestorven, de partizanenleider die het land waar wij doorheen trokken in de Tweede Wereldoorlog had bevrijd van het fascisme, en het daarna vijfendertig jaar lang met een streng-vaderlijke hand had bestuurd. Na zijn dood raakte het land in de greep van chaos

en nationalisme. Wie van hem had gehouden, miste hem en werd verlamd door verdriet. Wie hem had gehaat, voelde zich bevrijd. En wie zijn macht had benijd, zag zijn kans schoon: om op te staan, om onderdrukte gevoelens te bevrijden, om een greep naar de troon te doen, ook al zou dat levens kosten.

Ik was ervan overtuigd dat alle verweesde inwoners van dit land die nacht dezelfde trein hadden genomen, dat ze hun hebben en houden bij elkaar hadden geschraapt en halsoverkop ergens heen gingen, waarheen was onduidelijk. Al hun hartzeer en al hun wrok hadden ze met zich meegenomen, en daar reden ze dan in een stikvolle wagen, naast en boven op elkaar, de nacht in, en wij ertussen, mijn vriendin en ik, verdwaald in de geschiedenis en te jong om te begrijpen wat er aan de hand was. Ik herinner me dat we ons een plek hadden veroverd in het gangpad tussen honderden anderen, tussen drijfnapte rugzakken op de vloer die stonk naar zweet en pis, en er was zelfs een moment dat we wegdoezelden en even ontsnapten aan het rumoer en de troep.

De korte rust werd verstoord door een man die tijdens een stop in een onzichtbaar dorp was ingestapt en een vrije plek zocht. Hoewel het lang geleden is, zie ik hem nog steeds voor me. Kort van stuk, een gegroefd gelaat met naalddunne tanden, hij rook naar pruimenjenever en tabak, en hij droeg een jagersgroene jas met een Tiroler hoed van nepleer. Hij sprak een hese mengeling van Duits en Servo-Kroatisch. Er was geen doorkomen aan, er was ook geen reden om op zoek te gaan naar een plek. Hij sprak niet, hij raaskalde. Iedereen keek bedremmeld om zich heen, of er misschien toch een hoek was waar hij kon gaan zitten zodat hij zou kalmeren. Omdat die hoek er niet was, baande hij zich molenwiekend een weg door de menigte. Op een of andere manier lukte dat, maar toen hij bij ons was aanbeland, werd zijn doortocht verhinderd door mijn vriendin, die zich had opgekruld tussen de modder en de vieze voeten van onze lotgenoten, en warempel diep was ingeslapen. De reiziger bemerkte de roerloze hindernis en haalde zwaar uit met zijn laars.

Als hij op die manier was doorgedaan, zou hij haar hebben doodgeschopt, dacht ik, en dus begon ik met mijn vuist op zijn borst en daarna op zijn gezicht te slaan. Er werden rake klappen uitgedeeld, en voor ik het besepte was het hele gangpad het toneel van een verschrik-

kelijk handgemeen. Wat volgde is schimmig in mijn herinnering, wellicht waren mijn hersens gedeeltelijk verdoofd door de klappen die ik kreeg, maar ik weet dat een paar stoere Joegoslaven de man beetpakten en wegsleepten naar het eind van het rijtuig. Er verscheen een conducteur, of althans iemand in een uniform, de trein stopte en de herrieschopper werd afgevoerd.

Iedereen kwam kijken hoe het was afgelopen, of ik ongedeerd was, en vooral mijn vriendin, die er alleen maar wat blauwe plekken aan had overgehouden. Ik wierp een blik door het raam, de man lag kronkelend in een plas onder het asgrauwe maanlicht. De rust keerde weer terug, iedereen zocht zijn plekje op, iemand gaf ons een slok brandewijn, en de trein vol uitgeputte reizigers vervolgde zijn route, begeleid door een zwerm helderziende raven.

Toen jaren later, in 1991, de oorlog uitbrak in Joegoslavië, dacht ik meteen aan dit tafereel. De trein was de trein van de geschiedenis geweest, en wij hadden erin meegereden. De man met de jagersjas en de Tiroler hoed was de boodschapper geweest van een tragedie. 'De tijdgenoot weet niets,' schreef de Duitse auteur Victor Klemperer ooit, en zo is het inderdaad, wij wisten niets tijdens onze treinreis, we wisten niet wat de Geschiedenis voor ons in petto had, wij wisten niet wat de wereld te wachten stond, namelijk de eerste oorlog op Europese bodem sinds de Tweede Wereldoorlog. Toen die oorlog uitbrak, wisten we eveneens niets, we wisten niet hoelang die zou duren, hoeveel mensen er zouden sterven door kogels, messen, bommen en groepsverkrachtingen, en wat de gevolgen zouden zijn voor de komende generaties. Ik deed hard mijn best om te begrijpen wat er aan het eind van de twintigste eeuw aan het gebeuren was. Niet alleen Joegoslavië, maar heel Europa wankelde: het verdeelde Europa, West-Europa en Oost-Europa, en daarmee ook de hele wereld, de wereld die kreunde onder de ijzigheid van de Koude Oorlog. De trein van de geschiedenis scheerde langs een verschrikkelijke afgrond.

Er was maar één manier om mijn nieuwsgierigheid naar het land waar die trein verdwenen was in een duistere tunnel, te stillen: ik moest ernaartoe, maar mijn eigen lot hield me tegen, want ik was pas vader geworden en ik bekommerde me meer om het wonder van het leven dan om de absurde lokroep van oorlog en dood.

Uiteraard volgde ik alles op de voet. Ik beseftte dat alles wat zich duizend, tweeduizend kilometer oostwaarts afspeelde en wat ik volgde op het tv-journaal de wereld zou veranderen. Ik luisterde aandachtig naar een bezonnen professor, Raymond Detrez, die in het achtuur-journaal kwam vertellen over het krijgsgewoel in Joegoslavië en de toekomst van Europa. De professor was een kennis van me, later zou hij een vriend worden, en zijn vrouw Maja was mijn docente Bulgaars geweest. Dit boek zou er nooit zijn gekomen zonder zijn creatieve stimulans. Raymond, kortweg Mon, heeft me zijn halve bibliotheek geleend en inzage geboden in zijn wijze hoofd. Het hoogtepunt van onze gezamenlijke intellectuele reis was dat we op de rand van een bloembak in een straat in het hart van Europa ‘als twee clochards’ (zijn woorden) een flesje *rakia* kraakten en naar de nieuwe generaties keken die dartel en onwetend uit de trein van de geschiedenis stapten.

De beslissing om dit boek te schrijven viel een aantal jaar na het einde van de Joegoslavische oorlogen, die bijna tien jaar hebben geduurd, van 1991 tot 2000. Ik kreeg van het Brusselse Internationale Literatuurhuis Passaporta een schrijversresidentie aangeboden in Dubrovnik, Kroatië. Ik vertrok in november 2007, de maand van de stormen, zoals de bora, een wind die vliegtuigen tegen de rotsen slaat alsof ze van papier zijn gemaakt. Mijn vliegtuig moest uitwijken naar Split, honderdvijftig kilometer noordelijker. Ten slotte belandde ik in Dubrovnik in een verlaten universiteitsgebouw op de bovenste etage op een kamertje waar de duizendpoten ’s nachts over de muur renden, terwijl ik naar de storm luisterde die de stad dreigde te verscheuren.

De volgende dagen regende het aan één stuk door. In de glimmende straten was geen mens te bekennen. Ik dwaalde door de trapstegen en verschanste me ’s avonds in restaurantjes waar ik mijn eerste Servo-Kroatische woorden leerde, de taal die de lingua franca was in Joegoslavië en die daarna, toen de politieke ontwikkelingen de mensen tegen elkaar opstaken, werd opgedeeld in nieuwe talen, nauwelijks meer van elkaar verschillend dan de onderlinge dialecten in mijn thuisland. ’s Nachts beukte de zee tegen de metersdikke muren van het fort Dubrovnik. Ik wachtte zo lang mogelijk om terug te keren naar mijn kamer vol spoken en duizendpoten. De trein van de geschiedenis was de wind van de geschiedenis geworden. Urenlang luis-

terde ik ernaar, slapeloos, en toen ik op een ochtend uitgeput opstond, nam ik het besluit om eindelijk op zoek te gaan naar het land waartoe Dubrovnik ooit had behoord: Joegoslavië. Het werd een avontuur dat meer dan vijftien jaar zou duren. Nu dat achter de rug is, nu ik er helemaal vertrouwd mee ben, ga ik eigenlijk gewoon door, zoals iemand die in zijn thuisland steeds nieuwe plekken blijft ontdekken.

Liefde laat zich op vele manieren beschrijven. De mensen, de landschappen, de verhalen: ze zijn een deel van mijn bestaan geworden, bewust én onbewust. De Joegoslavische ziel heeft bezit genomen van de mijne. Ze is met mij een verbond aangegaan, soms woest en driftig – ja, want dat stond ik toe –, soms passioneel en onweerstaanbaar, zeker, bijna verslavend. En ik ben er nooit meer van losgekomen. Nooit meer van genezen.

Dat was overigens helemaal de toon van het gesprek dat de twee clochards op de rand van de bloembak voerden. Het paradoxale verbond tussen hartstocht en weerzin. Inmiddels beheers ik de taal in haar diverse varianten, althans, min of meer. Want het blijft ploegen op rotsen: zeven naamvallen, een dubbele-werkwoordensysteem, twee alfabetten, woorden die in dertig tot veertig vormen kunnen verschijnen, en als klap op de vuurpijl nog een etnisch versluierde veelheid aan varianten. Het heeft allemaal bijgedragen tot mijn liefde voor deze hoek van Europa, al heb ik vaak bedrog gepleegd. Maar de minnaar keert met de staart tussen de benen terug, en hij raakt weer in de ban van zijn ergerlijke partner. Kijk naar de landschappen, panorama's die zich kunnen meten met de natuur in Amerika, Canada, Siberië, de Kaukasus, het Midden-Oosten, Japan. Luister naar de mensen, hun overweldigende verhalen, hun wenende muziek, hun zingende poëzie. Proef hun hartige, gulle keuken en hun meedogenloze brandewijn. Deel hun vreugde. En omarm hun verdriet.

Goed, ik had besloten om dit boek te schrijven. De eerste vraag was: wat bedoelen we precies met het woord Joegoslavië? Niet West-Europa, maar evenmin Oost-Europa, en niet Midden-Europa, maar wat wel? Een kluit voor experts. Het zuiden van het oosten, het oosten van het westen. Tussen-Europa. Een republiek vol deelrepubliekjes. Een lappendeken.

Maar het is veel eenvoudiger. *Joego* is het Slavische woord voor zui-

den. Zuid-Slavië dus. Joegoslavië is de unie van alle Slavische volken in het zuidoosten van Europa, op de westelijke Balkan, of van *bijna* alle Slaven. In vroegere eeuwen was zo'n unie een droom, die niet door iedereen werd gedeeld maar wel kon dienen als buffer tegen landhongerige burens. Zo ontstond in 1918, na de Eerste Wereldoorlog, het Koninkrijk Joegoslavië. Dat was het eerste Joegoslavië. In 1945 werd het tweede Joegoslavië opgericht: de Socialistische Republiek. Het derde Joegoslavië kwam met de oorlog van de jaren negentig, en daarna bleef het woord nog een tijdlang in zwang voor de rompstaat die uit de puinhoop was verrezen. Al met al heeft Joegoslavië als land dus zo'n vijfentachtig jaar bestaan, ook al werd er niet steeds hetzelfde mee bedoeld, vanaf de stichting van het Koninkrijk in 1918 tot de laatste stuipen van de oorlog in 2003.

Vandaag bedoelen we met ex-Joegoslavië zes landen: Slovenië, Kroatië, Bosnië en Herzegovina, Noord-Macedonië, Montenegro en Servië. In het zuiden van Servië ligt het multi-etnische Kosovo, dat door Servië als Servisch wordt beschouwd (onder de naam Kosovo en Metohija, 'land van kloosters') maar dat zichzelf in 2008 onafhankelijk heeft verklaard. Wie die autonomie erkent (bijna honderd VN-lidstaten en meer dan twintig EU-landen, waaronder Nederland en België), bedoelt met ex-Joegoslavië dus zeven landen.

Wat zei ik? Helder, eenvoudig.

Ik kan niet wachten om u mee te nemen naar mijn Joegoslavië, maar eerst wil ik het geopolitieke decor schetsen dat zich ontvouwt wanneer het doek van de twintigste eeuw opgaat.

We zien enkele oude imperia, vastbesloten eeuwig te blijven bestaan, maar feitelijk al in vergevorderd verval. De Eerste Wereldoorlog zal het verval versnellen. Zoals Geert Mak schrijft: 'De kiem lag in het arme zuidoosten, de escalatie gebeurde in het westen, maar de grootste verwoesting keerde terug naar het oosten.' Onze blik richt zich op twee imperia. Het eerste is het Habsburgse Rijk, de dubbelmonarchie Oostenrijk-Hongarije, door Robert Musil smalend Kakanië genoemd. Ooit geprezen als bolwerk van redelijkheid en verlichting, is het in werkelijkheid nog maar een log, behoudsgezind relict, maar nog vol ambitie. Keizer Frans Jozef bestuurt een uit zijn krachten gegroeid imperium. Zijn vrouw, Sisi, sympathiseert tot aan haar gewelddadige

dood in 1898 met de Hongaren en de Italianen, maar veronachtzaamt de Slaven. Pogingen om hen vreedzaam in het rijk te integreren mislukken, dus worden er brutere middelen ingezet. Een Slavenzoon zal met zijn aanslag in Sarajevo in 1914 de neergang van het rijk bezingen en de wereld meesleuren in een ongeziene tragedie.¹

Verder naar het oosten ligt het Ottomaanse Rijk, ooit een kosmopolitische, multiculturele, autoritaire supermacht, nu een afgetobde reus. Ontstaan in de dertiende eeuw onder Osman Ghazi, strekte het zich langzaam uit over grote delen van Europa, Azië en Afrika. Aan het begin van de twintigste eeuw is het Ottomaanse Rijk verzwakt door oorlogen, staatsgrepen, interne spanningen en hervormingen. Toch ademt het nog religieuze trots en keizerlijke hoogmoed. Ondanks westerse vooroordelen over barbarij heeft het Ottomaanse Rijk indrukwekkende prestaties geleverd in kunst, wetenschap en cultuur. Invloeden ervan zijn zelfs terug te vinden in West-Europa: van koffiedrinken tot croissants en operadrama's die zich afspelen in harems. In de Slavische Balkan hebben de Ottomanen hun onmiskenbare sporen achtergelaten, streng en niet steeds volgens hedendaagse humanitaire normen, maar in hun kielzog is een Europese islam ontstaan die uniek is en niets te maken heeft met de politieke islam of met islamisme.

Nu breekt de scène van de catharsis aan. De wereldrijken hebben aan het begin van de twintigste eeuw drie oorlogen nodig om Europa in hun val mee te sleuren. In 1912 is er de Eerste Balkanoorlog, die acht maanden duurt en een gewapende alliantie is van Balkanstaten tegen de Turken, met als inzet de regio's Macedonië, Thracië en Albanië. In 1913 volgt de Tweede Balkanoorlog, die twee maanden duurt en vooral wordt gevoerd tussen leden van de alliantie, namelijk Servië, Bulgarije en Griekenland, opnieuw over het lot van Macedonië. De Russische revolutionair Leon Trotski is erbij en schrijft in zijn dagboek dat dit oorlogstoneel de afvoerput van alle idealen is.

Maar dit zijn nog slechts de generale repetities voor een Derde Balkanoorlog, die begint in 1914 en vier jaar zal duren. De imperia op Europese bodem storten in, en het conflict krijgt een mondiale dimensie, met slagvelden in het Midden-Oosten, Oost-Azië en Afrika, inclusief alle kolonies. De vijf continenten voeren een dodendans op met bijna

twintig miljoen doden en immense aantallen ontheemden. De Derde Balkanoorlog was een Eerste Wereldoorlog geworden.

Het Koninkrijk Joegoslavië zou wellicht nooit ontstaan zijn zonder dit bloedbad. Het is gesticht, nota bene in een Grieks theater, na een apocalyptische vlucht door de Albanese bergen, en het is onafscheidelijk verbonden met het lot van Servië, en daarna met alle Slaven op de Balkan.

Maar de geschiedenis staat niet stil. Zij is een rad, schreef de zeventiende-eeuwse Dubrovnikse dichter Ivan Gundulić: 'Wat zich nu beneden bevindt, is straks boven, en wat boven is, komt onvermijdelijk weer beneden.' In de Tweede Wereldoorlog wordt Joegoslavië andermaal van de kaart geveegd door het fascisme en het nazisme. Tito, de charismatische communist, zal er garen uit spinnen en sticht zijn grootse federatie met de slogan 'Broederschap en Eenheid', die gaandeweg zelfs gedeeltelijk wordt gerealiseerd. In het Europa van na 1945 vertolkt Joegoslavië een cruciale rol als buffer, als schokbreker tussen twee blokken, tussen de vs en de Sovjet-Unie, dat wil zeggen tussen het liberale kapitalisme en het totalitaire communisme. Joegoslavië zorgt voor het evenwicht, doordat het, niet zonder slag of stoot, op goede voet wil staan met beide machtsblokken. Tegelijkertijd vormt het een nieuw derde blok, dat gedurende de hele Koude Oorlog blijft bestaan, van 1945 tot 1990.

Tito sterft in 1980, en het rad draait opnieuw een volledige slag. De Muur tussen Oost- en West-Europa valt, de Sovjet-Unie implodeert, het communisme valt in puin na vijfenveertig jaar autoritarisme. De vs en het kapitalistische Westen roepen zichzelf uit als overwinnaar, Rusland is de risee. Joegoslavië hoeft niet meer als spie tussen beide machtsblokken te fungeren, want de oude blokken bestaan niet meer. Niemand hoeft de westerse wereld nog in balans te houden, de tegenstellingen zijn opgeheven, het evenwicht heeft zichzelf hersteld. Dat is natuurlijk een pijnlijke illusie. De tijdgenoot weet inderdaad niets. De Koude Oorlog wordt een soort van Koude Vrede. Tot ieders verbazing verloopt de transitie grotendeels gewelddoos, maar niet in Zuidoost-Europa. In Roemenië eisen gevechten tussen het leger, de veiligheidstroepen en burgers honderden slachtoffers. In Albanië breken conflicten uit tussen ordehandhavers en manifestanten, ook daar met honderden slachtoffers. En in Joegoslavië gaat de overgang gepaard

met een reeks oorlogen, waarbij meer dan honderdvijftigduizend mensen om het leven komen. Niemand werd beter van die oorlog, die geen burgeroorlog was en evenmin een stammenoorlog (al stellen sommige westerse media het graag zo voor), maar een georganiseerde afrekening. Iedereen verloor, behalve wie troost putte uit slachtofferschap en hemelse beloningen. De onderhandelingstafel wás er wel, want in november 1990 hebben de vs, de Sovjet-Unie en tweeëndertig andere landen van de Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa een akkoord getekend dat het officiële einde van de Koude Oorlog markeerde. De militaire bondgenootschappen werden ontbonden, alleen de NAVO bleef bestaan. Toch bleek een oorlog in Joegoslavië onvermijdelijk. De oplossing had kunnen zijn: de toetreding van Joegoslavië tot de Europese Unie. Achteraf gezien is het absurd om te bedenken dat dit plan echt op tafel lag. In 1990 nodigde de EU Joegoslavië uit om lid te worden van de club (als dertiende land), met miljarden startgeld als injectie. De onderhandelaars, dat wil zeggen: alle zes presidenten van de deelrepublieken, bespraken het voorstel, maar het plan werd afgeserveerd.² ‘We zullen zien wat er nu gaat gebeuren,’ schreef de pers. We hebben inderdaad gezien wat er gebeurde. Waarom werd de bevolking nooit om haar mening gevraagd? De meeste burgers wilden dat Joegoslavië bleef bestaan. Slechts een handvol fanatici hoopte op oorlog en plantte het zaad van vernietiging en haat. De oorlog duurde van 1991 tot 1995 en laaide opnieuw op in 1999. Ik hoed me ervoor om hem een burgeroorlog te noemen, omdat dat slechts ten dele klopt. De deelrepublieken van Joegoslavië hebben zich namelijk losgemaakt uit de federatie en werden voor elkaar vijandige buurstaten, niet langer leden van eenzelfde politieke familie.³ Het uiteenvallen van Joegoslavië was een humanitaire ramp, maar vooral ook een gevecht om de macht, beslecht door oude en nieuwe elites die het nationalisme gebruikten om hun positie veilig te stellen. Daarbij was de zorg om de belangen van het volk dat ze vertegenwoordigden van ondergeschikt belang. Tijdens mijn reizen heb ik gemerkt dat het nationalisme in alle nieuwe staten na de oorlogen kunstmatig is aangewakkerd – zowel in het politieke discours als in het onderwijs –, waardoor de jongste generatie post-Joegoslaven het vaak al te klakkeloos aanvaardt, zonder oog te hebben voor de gevoeligheden van de voorgeschiedenis.

De reeks Joegoslavische oorlogen was de eerste naschok van de

Koude Vrede. De huidige oorlog in Oekraïne is de tweede naschok, en tevens de voorschok van een nieuwe Koude Oorlog, die bedreigender is dan men ooit had kunnen bevroeden.

Tijd om de reis aan te vatten. Ongeveer honderd jaar geleden is iemand mij voorgegaan: de half-Ierse, half-Schotse schrijfster Rebecca West. Zelf afkomstig uit een complexe federatie, namelijk het Verenigd Koninkrijk, kon zij zich uitstekend inleven in het gefragmenteerde Koninkrijk Joegoslavië. Zij reisde vlak voor de Tweede Wereldoorlog door de Balkan en legde haar indrukken vast in *Black Lamb and Grey Falcon*,⁴ een monumentaal reisboek dat geschiedenis, cultuur en politiek met elkaar verweeft. Geïntrigeerd door de val en wederopstanding van imperia wilde West de geschiedenis van dichtbij beleven. Soms trapt ze bijna onvermijdelijk in de val van het koloniale denken, en ik kan niet garanderen dat ik dat niet zal doen. Zoals West schreef tijdens de dreiging van een wereldoorlog, zo schrijf ik in een tijd van wereldwijde nieuwe onzekerheid: oorlogen, migratiestromen, polarisering, economische crises. Mijn ambitie is niet alleen om te getuigen van het verleden, maar ook om een brug te slaan tussen de laatste generatie Joegoslaven en de nieuwe generatie die in de schaduw van dat verdwenen land leeft. Iemand moet het verhaal verder vertellen. ‘Als ik met mijn ooggetuigenverslag ook maar een splinter waarheid uit het ingestorte bouwwerk kan overbrengen naar de volgende generatie, dan heb ik niet helemaal tevergeefs gewerkt,’ schreef Stefan Zweig.

Een Bosnische vriend raadde me tijdens het schrijven de film *Rashomon* aan van de Japanse regisseur Akira Kurosawa, gemaakt in 1950 en gebaseerd op verhalen van Ryūnosuke Akutagawa. ‘Als je Joegoslavië echt wilt begrijpen,’ zei hij, ‘moet je deze film zien, opnieuw en opnieuw.’ Ik had *Rashomon* lang geleden al gezien, maar niet begrepen. Nu verdiepte ik me er opnieuw in. Hij speelt zich af in het twaalfde-eeuwse Japan. In de stromende regen, bij de vervallen Rashomonpoort in Kyoto, zoeken een priester, een burger en een houthakker beschutting. Ze bespreken een gruwelijke gebeurtenis waarvan ze die middag getuige zijn geweest, namelijk een verkrachting en een moord in het bos. Maar hun versies van wat er gebeurde, spreken elkaar tegen. Wie spreekt de waarheid en wie liegt? Bestaat er zoiets als

de waarheid? Of ziet iedereen slechts een deel van de werkelijkheid, gekleurd door eigen angsten, belangen en herinneringen? De film laat zien dat objectiviteit een illusie is. Zelfs als iedereen oprecht probeert de waarheid te vertellen, blijven er slechts fragmenten en interpretaties over. 'Wat niet uitsluit,' liet een andere Bosnische vriend me weten, 'dat je moet blijven zoeken naar de waarheid.'

De waarheid. Of de waarheden – een meervoudig begrip? Na *Rashomon* begreep ik meer dan ooit dat, indien ik dit boek *naar waarheid* wil schrijven, ik recht moet doen aan alle facetten van het verhaal, ook aan de tegenstrijdigheden en aan de ongemakkelijke waarheden.

Is Joegoslavië niet, als ik achteromkijk, een spiegel van alle kwesties waarmee Europa vandaag worstelt? Eenheid en vrede, extremisme en migratie, multiculturalisme versus nationalisme, solidariteit (broederschap) versus protectionisme, wapens versus dialoog? We zijn inmiddels weer een Europese oorlog verder, want er is een waanzinnige wet die stelt dat elke generatie haar eigen oorlog meemaakt – overigens niet alleen op de Balkan –, en die oorlog speelt zich af in een web dat steeds groter, globaler, gevoeliger wordt, en waarin vrede samen met oude idealen als 'broederschap en eenheid' steeds cynischer begint te klinken. Hoe cynischer de geschiedenis wordt, hoe zorgzamer we moeten waken over het humanisme.

Als ik met dit boek iets nastreef, behalve geschiedschrijving in de vorm van een *travelogue*, dan is dat een pleidooi voor menselijkheid en mededogen. Nee, het redt geen levens en het stuit geen legers, maar het voedt de droom dat het zinvol is om te streven naar een behouden thuiskomst van zo veel mogelijk verdwaalde reizigers, zwervers zowel als ontheemden, die op hun weg door vloedregens en vuurzeeën zijn gegaan.

